

Totalitarizam i tjeskoba: kierkegaardovska refleksija

BOJAN ŽALEC*

UDK: 141.33:321.64

Izlaganje sa
znanstvenog skupa

Primljeno:

27. travnja 2015.

Prihvaćeno:

26. svibnja 2015.

Sažetak: Generalna je namjera ovoga izlaganja doprinijeti odgovoru na pitanje kako nam proučavanje Kierkegaarda može pomoći razumjeti društveni i politički život. Autor ilustrira Kierkegaardovu uporabljivost primjerom inovativne i rasvjetljujuće Bellingerove interpretacije nacizma i staljinizma, izložene u Kierkegaardovim pojmovima tjeskobe i stadija egzistencije. Bellinger interpretira Hitlera i nacizam kao ekstremni patološki primjer estetskoga stadija i tjeskobe pred dobrim, a staljinizam kao ekstremni patološki primjer etičkoga stadija i tjeskobe pred zlim. Na toj osnovi možemo govoriti i o Kierkegaardovu značaju za razumijevanje dubinske motivacije za političko nasilje i zločin.

Gljučne riječi: Kierkegaard, tjeskoba pred zlim, tjeskoba pred dobrim, Charles K. Bellinger, nacizam, staljinizam.

»Kad izdaleka opazi Isusa, dotrči i pokloni mu se, a onda u sav glas povika: 'Što ti imaš sa mnom, Isuse, Sine Boga Svevišnjega? Zaklinjem te Bogom, ne muči me!' Jer Isus mu bijaše rekao: 'Iziđi, duše nečisti, iz ovoga čovjeka!'«

(Mk 5,6-8)

1. Uvod

Generalna je namjera ovoga izlaganja, koje je filozofske prirode, doprinijeti odgovoru na pitanje kako nam proučavanje Kierkegaarda može pomoći razumjeti društveni i politički život. Osnova je dobre filozofije uvođenje i objašnjenje pojmova i pojmovnih distinkcija bez kojih je naše mišljenje bitno, a ponekad i fatalno osiromašeno zbog toga što je slijepo za značajne ili čak krucijalne razlike. Najznačajniji (Kierkegaardovi) pojmovi za ovo izlaganje jesu tjeskoba i njeni oblici (pred dobrim i pred zlim)¹ te stadiji

* Izv. prof. dr. sc. Bojan Žalec, Bogoslovni fakultet Sveučilišta u Ljubljani, Poljanska c. 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenija, bojan.zalec@teof.uni-lj.si

¹ Autor ove rasprave za svoje razumijevanje Kierkegaardova pojma tjeskobe mnogo duguje knjizi R. L. PERKINSA (ur.), *International Kierkegaard Comentary: The Concept of Anxiety*, Mercer University Press, Macon, Georgia, 1985., posebno člancima S. N. DUNNINGA, *Kierkegaard's Systematic Analysis of Anxiety*, str. 7.-33. i R. L. HALLA, *Language and Freedom: Kierkegaard's Analysis of the Demonic*, u: *The Concept of Anxiety*, str. 153.-166.

egzistencije (estetski, etički i religiozni).² Drugi oblik filozofske kreativnosti, pred uvođenja značajnih pojmova i distinkcija, jest njihova aplikacija s namjerom osvjetljavanja određenoga fenomena. Također u tom pogledu pokazuje se da je Kierkegaard vrlo plodan i uporabljiv za društvenu i političku misao.³ Ovo ilustriram primjerom američkoga teologa Charlesa Bellingera, koji je izložio razumijevanje nacizma i staljinizma u Kierkegaardovim pojmovima tjeskobe i stadija egzistencije (dalje tu interpretaciju označavam sa KB).⁴

Bellinger interpretira Hitlera i nacizam kao ekstremni patološki primjer estetskoga stadija i tjeskobe pred dobrim, a staljinizam kao ekstremni patološki primjer etič-

² Za stadije egzistencije vidi M. RAE, *Kierkegaard and Theology*, T&T Clark International, London i New York, 2010., posebno str. 83.-90. i T. HRIBAR, Kierkegaardovski suspenz, u: S. A. KIERKEGAARD, *Ponovitev; Filozofske drobtinice ali Drobec filozofije*, (prev. Franc Burgar), Slovenska matica, Ljubljana, 1987., str. 233.-272.

³ Iako se pristup u filozofiji, koji ja sam prakticiram i zagovaram, može u određenoj mjeri označiti kao estetički, u smislu u kojem taj termin upotrebljava poznavalac Kierkegaarda, Jamie Turnbull (usp. J. TURNBULL, Kierkegaard, Philosophy, and Aestheticism, u: *Filozofia* 68(2013.)1, str. 50.-61.), to ipak ne znači, da se ja slažem s Turnbullovim odbacivanjem vrijednosti i značaja filozofske interpretacije te uporabe Kierkegaarda. To je svakako evidentno već iz ovog mojega teksta. Jedna od točaka tog neslaganja jest Turnbullovo oštro međusobno isključivanje teologije i filozofije. Ja sam ne vidim zašto interpretacija Kierkegaarda ne bi mogla istovremeno biti i filozofska i teološka. Da to jest Turnbullovo stajalište, možemo zaključiti na osnovi određenih mjesta u spomenutom članku, kao što je na primjer sljedeće: »Da bi se pomakli preko tradicije pogriješne interpretacije, koja se sastoji u tomu da Kierkegaarda čitamo kao filozofa, moramo učiniti etički pomak, da se posvetimo povijesti i, konačno, nužnosti religiozne ili teološke interpretacije.« (isto, str. 61.)

Ako na primjer uzmemo Kierkegaardov vlastiti pristup kao paradigmu ili kao model (za suvremenu detaljnu analizu Kierkegaardove metode usp. P. SCHWAB, *Der Rückstoß der Methode: Kierkegaard und die indirekte Mitteilung*, Walter de Gruyter, Berlin i Boston, 2012.), onda mi se čini da ni isključivanje filozofskoga pristupa određenim tekstovima ili misliocima, niti takvo oštro međusobno isključivanje filozofskoga i teološkoga pristupa nije opravdano (a da i ne spominjem da Turnbull ne objašnjava što u stvari ima na umu kad govori o teološkom pristupu).

Jedan od glavnih zadataka filozofije jest uvođenje (novih) pojmova i pojmovnih distinkcija i njihova kreativna uporaba. Mjerila uspješnosti toga uvođenja su obim i kvaliteta razumijevanja, kojima oni doprinose. Kierkegaardovi i drugi tekstovi mogu biti u tom pogledu inspirativni, korisni i plodno aplicirani, bez obzira na naše detaljne ideje o povijesnoj individui Sørenu Kierkegardu.

Ipak to ne povlači zaključak da kulturno povijesno ili intelektualno povijesno proučavanje Kierkegaarda nije značajno. Upravo suprotno! Ono što ja tvrdim jest samo to da taj pristup Kierkegardu nije jedini plodan i da filozofska (estetska) uporaba Kierkegaarda može biti (i stvarno jest) takva. Ako to ne bi bilo istina, onda bi brojni tekstovi o Kierkegardu, koji gaje filozofski pristup, bili beznačajni ili čak štetni. Je li to Turnbullov stav?

⁴ Usp. C. K. BELLINGER, Toward a Kierkegaardian Understanding of Hitler, Stalin, and the Cold War, u: G. B. CONNELL, C. S. EVANS (ur.), *Foundations of Kierkegaard's Vision of Community: Religion, Ethics, and Politics in Kierkegaard*, New Jersey, Humanities Press, 1992., str. 218.-230.; C. K. BELLINGER, *The Genealogy of Violence: Reflection on Creation, Freedom and Evil*, Oxford Univer-

koga stadija i tjeskobe pred zlim. Na toj osnovi možemo govoriti i o Kierkegaardovu značaju za razumijevanje dubinske motivacije za političko nasilje i zločin.

2. Biti u vjeri i biti u grijehu: demonsko i farizejsko nasilje

Društva, u kojima protivljenje vjeri i ljubavi postane dominantno, mogu biti, ako slijedimo Kierkegarda, samo nedemokratska i neslobodna.⁵ Ekstremni su primjeri takvih društava nacističko i staljinistička društva. Njihov dublji izvor možemo razumjeti upravo pomoću Kierkegaardovih pojmova, kao što je to uvjerljivo pokazao Bellinger. Tjeskoba pred dobrim bit je toga što Kierkegaard naziva demon-skost. Tjeskoba pred zlim bit je stava koji Bellinger adekvatno naziva farizejskost, iako sam Kierkegaard za njega nije kosristio taj termin. Oboje, demonskost i farizejskost, potencijalno su manje ili više nasilni, pa prema tomu možemo govoriti o demonskom ili farizejskom nasilju.

Kada smo tjeskobni, mi se, prema Kierkegardu, plašimo toga što želimo, a istovremeno mi želimo upravo to čega se plašimo. Tjeskoba je »simpatična antipatija i antipatična simpatija«. ⁶ Tjeskoba je čudna snaga koja zgrabi čovjeka. Čovjek se nje ne može osloboditi, a istovremeno to i ne želi.⁷

---

sity Press, New York, 2001.; C. K. BELLINGER, *The Joker Is Satan and So Are We: And Other Essays on Violence and Christian Faith*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2010.

Knjiga *The Genealogy of Violence: Reflection on Creation, Freedom and Evil* dostupna je i na *Oxford Scholarship Online*. Koristio sam tu verziju (viđeno 24. II. 2013.). Kada se u članku referiram na tu knjigu, korstim sljedeću oznaku: prvo slovo u zagradama znači poglavlje u knjizi, broj iza dviju točaka broj stranice u tom poglavlju u PDF verziji knjige na *Oxford Scholarship Online*. Kada kod navođenja (u bilješkama) nije navedeno nikakvo ime autora i nikakva godina, radi se o referenciji na tu verziju te knjige.

⁵ Dobru osnovu za tu tvrdnju daje poglavlje »Kierkegaard's Ethics of Love and Incarnation« u članku T. J. M. SLOOTWEGA, *Love and Violence: Dialectical Reflection on the Phenomenology of Crusade*, u: B. C. LABUSCHAGNE, R. W. SONNENSCHMIDT (ur.), *Religion, Politics and Law: Philosophical Reflections on the Sources of Normative Society*, Brill, Leiden i Boston, 2009., str. 223.-256. Ali ta je teza *de facto* jedna od glavnih poenti ovoga članka. Ovaj je članak, kao cjelina (uključujući referencije na Kierkegaardove vlastite tekstove), »evidencija« za nju. Ja ne mogu citirati neko određeno mjesto iz Kierkegaardova opusa gdje on to (manje ili više) doslovce tvrdi. Ali ako uzmemo u obzir Kierkegaardove centralne pojmove, ideje i poglede, ta teza (ili interpretacija) ima smisla. Referenciju na Slotwegovu raspravu dodajem samo kao dodatnu informaciju da također neki (uvaženi) autor dijeli to mišljenje o tom općem poučku koji možemo izvući iz Kierkegaardova opusa kao cjeline.

⁶ S. KIERKEGAARD, *The Concept of Anxiety*, (prev. R. Thomte), Princeton University Press, Princeton, 1980, str. 42.

⁷ Usp. S. KIERKEGAARD, *The Soul of Kierkegaard: Selections from His Journals*, Alexander Dru (ur.), Kindle, 2012, lok. 1010-1013.

Bog poziva čovjeka, da postane vlastito ja, sebstvo, to jest aktivna sinteza suprotnosti: konačnog i beskonačnog, vremenitog i vječitog, slobode i nužnosti itd. Grijeh je očaj.⁸ Očaj je nedopuštanje da se realizira sinteza. On je aktivno izbjegavanje postojanja sebstvom. S druge je strane način vjere, koji znači dopustiti da spomenute polarne suprotnosti koincidiraju u jednom biću. Prema tomu, suprotnost bivstvovanja u grijehu jest bivstvovanje u vjeri.⁹

2.1. KIERKEGAARDOVSKA INTERPRETACIJA NACIZMA

Bit demonskoga načina bivstvovanja jest tjeskoba pred dobrim. Demonik je prožet strahom i strepnjom pred spasenjem koje Bog nudi u Isusu Kristu. Demonik je zatvoren u samom sebi i nerado se otvara. Zbog toga demonik – po Kierkegaardu – nije slobodan jer prema Kierkegaardu sloboda je konstantna komunikacija i riječ je ona koja spašava.¹⁰

Demonik se plaši prije svega svoje buduće transformacije, da bi postao sebstvo koje Bog poziva neka postane. Da bi to spriječio, on želi potpuno kontrolirati svoju okolinu. Društveni oblik, u kojemu se ova društvena panika pojavljuje, jest deifikacija države-nacije, koja je »sveto« mjesto zaštite pred glasom Boga. Zbog toga Kierkegaard kaže da je gomila neistinita.¹¹ Esteti mogu postati demonski i, ako ih ima dovoljno, pojavljuje se opasnost demonskoga društva. Kada estet postane demonski, solipsizam, koji je u korijenu estetskoga stadija, pokazuje svoj pravi karakter, kao odbacivanje etičke odgovornosti. Nacisti su primjerci estetskoga načina bivstvovanja. Nacizam je (bio) odbacivanje zapadne liberalne političke filozofije u korist vraćanja pred-kršćanskom germanskom primitivizmu.¹² U pogledu odnosa između nacizma i kršćanstva vrijedi upozoriti i na Freudovu ocjenu, da nacistička mržnja prema Židovima na dnu nije ništa drugo do njihova mržnja prema kršćanstvu.¹³

⁸ S. KIERKEGAARD, *The Sickness Unto Death*, Princeton, Princeton University, 1985.

⁹ Usp. *isto*.

¹⁰ Dokazivanje značaja jezika, komunikacije, otvorenosti i izražavanja kod Kierkegaarda jest bitni dio Hallova izvrsnog objašnjenja Kierkegaardova poimanja dobra, slobode, zla, grijeha, demonskoga života, života vjere, i njegova uvjerljivog dokazivanja neosnovanosti prijekora individualizma upućenih Kierkegaardu. (Usp. R. L. HALL, *Language and Freedom: Kierkegaard's Analysis of the Demoniac*, obrisao jer je već citirano pa ostavljam samo naslov, *isto*)

¹¹ Usp. S. KIERKEGAARD, *The Point of View for My Work as an Author*, Harper and Row, New York, 1962., str. 113., 115.

¹² Ta se tvrdnja dobro slaže sa slavnom Heineovom analizom njemačkoga »duha« (iz njegova rada *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*) prema kojoj ga njegov kršćanski element sprječava da rodi barbarizam bez primjera. Za (taj) Heinejev pogled usp. P. KOSSOFF, *Valiant Heart: A Biography of Heinrich Heine*, Cornwall Books, London, 1983., posebno str. 125.-126.

¹³ S. FREUD, *Moses and Monotheism*, Kindle, 2013., lok. 1529.-1533.

U slučaju nacizma, radi se o odbacivanju etičke sfere egzistencije. Ljudi su prenijeli njihovu moralnu odgovornost na demonskoga estetu Hitlera. Tako je njemačko društvo ostalo bez savjesti. Umjesto savjesti, mišljenje njemačkih ljudi kontrolirali su demoni kao što su »krv«, »zemlja«, »rasa« i »domovina«.¹⁴

Prema Kierkegaardu, korijen grijeha jest nedostatak unutrašnjosti. Taj nedostatak uzrokuje uništenje duha i upravo to je bit demonskoga jer je ljudski duh stvoren od Boga, da bi bio u odnosu s vječitim. Unutrašnjost je tako vječitost čovjeka. Tjeskoba pred vječitim jest demonsko. Glas, koji govori »Došao si da nas uništiš!« (Lk 4,34) jest nesazrelo sebstvo. Prema Kierkegaardu demonski čovjek jest čovjek kojemu je prioritet »zaštititi se« od Božje samilosti, koju nesazrelo sebstvo vidi kao »destruktivnu« snagu. U svom zalaganju, da bi izbjegla samilost, demonska ličnost pokušava postati bog svog univerzuma. Kao svoj vlastiti bog, takva osoba definira dobro i loše, kao što ih ona sama vidi, i pokušava preurediti čitav svijet za svoje vlastito očuvanje.

Demonska se osoba plaši budućnosti i pokušava izbjeći bol, koju implicira duhovni rast. Društvo demonskih esteta čezne za vođom, koji će im omogućiti, da izbjegnu »budućnost«.¹⁵

Ako želite mobilizirati gomilu onda je odlučujuće, da joj date neprijatelja, protiv kojega će se ta gomila boriti i kojega će pokušati ubiti, to jest uništiti. To je bilo Hitleru potpuno jasno. Nesazreli esteti traže načine za odvođenje svojih resentimenata, srdžbe, ogorčenja i nasilja, koji su prisutni u njima. Vođa im samo daje ono što oni žele. Iz izjava nacista možemo zaključiti da je bio ključni element programa nacističkog nasilja proklamiranje o tomu da su Židovi neizlječivo zli i štetni.¹⁶ Zato ih je potrebno jednostavno istrijebiti.

Oni, koji smatraju, da su njihovi »neprijatelji« neizlječivo iskvareni, time izražavaju čvrstu odlučnost da očuvaju vlastiti dosadašnji oblik egzistencije. Društvo, koje se sastoji od ovakvih ljudi, stvara utopističku ideologiju o određenim društvenim grupama, koje navodno ne mogu biti uključene. Motor je političkoga nasilja tako unutrašnje otuđenje ljudi od vječitog, duhovnog, od Boga. Takvo društvo bilo je i nacističko društvo, koje je bilo društvo demonskih esteta.¹⁷

¹⁴ Usp. 8: 4.

¹⁵ Usp. 8: 7.-8.

¹⁶ Usp. 8: 9.

¹⁷ Usp. 8: 10.

Demoniski se esteti žele zaštititi od svoje »sjene«¹⁸, koja nije sjena njihove prošlosti nego sjena njihove budućnosti. U njima se razvija potreba napadnuti vlastitu »sje-nu« kao vanjski objekt. Zato traže žrtvene jarce, koje njihova podsvijest reprezentira kao njih same kao sazrele osobnosti. Ako je u društvu dovoljno takvih esteta, koji se kriju od svoje vlastite budućnosti, onda središnja karakteristika takvog društva postaje identifikacija i ubijanje žrtvenih jaraca. Društvo postaje agregat depersonaliziranih pojedinaca koji izbjegavaju mogućnost da postanu istiniti pojedinci pred Bogom i iz tog razloga ubijaju žrtvene jarce. To ubijanje »drugog« u stvari je manifestacija osnovne želje esteta da ubiju mogućnost svoj vlastiti duhovni rast.¹⁹

2.2. KIERKEGAARDOVSKA INTERPRETACIJA STALJINIZMA

Bit farizejstva jest želja odcjepljenja vlastitoga sebstva osobe od njezine grješne prošlosti; odsjeći, suspendirati vezu s njom. Etička ličnost (u Kierkegaardovu smislu) svjesna je da je član društvenoga tijela, do kojega ima odgovornost i dužnosti, koje se protežu u vremenu. Ona vjeruje da živi etički i pravedno. Ona se doživljava etički kompetentnom osobom kojoj njena sazrelost omogućuje da podučava, obrazuje i uzgaja estete, da postanu zreli i stabilni, kao što je ona sama.²⁰

Kao što može estetski stadij postati društveni princip, tako može i etički princip biti utjelovljen u društvu. U zadnjem slučaju dobivamo društvo etičkih ličnosti u Kierkegaardovu smislu riječi. Oni sebe smatraju boljima, superiornijima u usporedbi s ostalim grupama pojedinaca koji, po njihovu mišljenju, bivstvuju na manje zreo način. Oni mogu razviti strukturu ličnosti koju Haufniensis iz *Pojma tjeskobe* naziva »tjeskobom pred zlim«.²¹ Kako u slučaju esteta, tako i u slučaju etičara tjeskoba može postati preprjeka ili blokada za razvoj sebstva. U takvom slučaju etičar želi kontrolirati proces kreacije tako da se konstantno uspoređuje s ostalima, koji su lošiji ili inferiorniji od njega. Dolazi do fiksacije na zlo drugoga. Ta fiksacija izvire iz straha etičara od svoje vlastite falibilnosti, nepotpunosti, sposobnosti za nepravilnu, lošu, nemoralnu, grješnu radnju. Radi se o strahu od činjenice da sam ja samo jedan od članova ljudskoga roda, samo nepotpun i nedovoljan čovjek, koji participira u nedovoljnosti i nepotpunosti svoje vrste i društva. Bellinger u tom smislu govori o strahu etičara od solidarnosti s ljudskim rodom.²²

¹⁸ »Sjena«, u značenju u kojemu tu riječ koristi Bellinger, referira na moje ja, mene, mene samog, kao promijenjenog odgovorom na poziv Boga. Usp. C. K. BELLINGER, *Toward a Kierkegaardian Understanding of Hitler, Stalin, and the Cold War*, isto.

¹⁹ Usp. 8: 10s.

²⁰ Usp. 8: 10.

²¹ Usp. S. KIERKEGAARD, *The Concept of Anxiety*, str. 113s.

²² Usp. 8: 11.

Prema Bellingeru, staljinizam je primjer demonske forme etičke sfere egzistencije. Egoistički, estetski pojedinci moraju biti isključeni da bi se društvo očistilo od negativnih elemenata i da bi moglo napredovati prema utopiji. Estetski demonik tako napada sjenu svoje budućnosti, a etički demonik sjenu svoje prošlosti jer etički demonik podsvjesno reprezentira žrtvenoga jarca kao nesazrelu egoističku osobu. Njezino ubijanje u stvari je odgovor na njegovu vlastitu nepotpunost i (moralnu) falibilnost, što zapravo znači na njegovu vlastitu ljudskost. Etički demonik pokušava izbjeći svijest o svojoj vlastitoj grješnosti ili nemoći da ne griješi.²³

3. Zaključak

Jedan dio evidencije za KB dolazi od ustanovljene činjenice da su više ili manje samo osobe koje su »prionule« uz neku religiju, to jest duhovnost, bile sposobne (javno) govoriti o stravičnim masovnim zločinima.²⁴ To je jedan dio evidencije koja podupire KB.

Pored toga KB omogućuje značajan uvid u razliku između nacizma i staljinizma. To pitanje i danas ozbiljno zanima mnoge ljude. Neki tvrde da tu nema značajne razlike. Oboje su bili primjer pokreta koji je generirao totalitarni režim i prouzrokovao užasne žrtve. Ali, kako znamo, svi se ne slažu s tim stajalištem. Ti drugi tvrde da tu postoji bitna razlika: komunistički pokreti borili su se, barem principijelno, za plemenite ciljeve dok su, u slučaju nacizma, već same deklarirane vrijednosti neprihvatljive.

To, što nam KB raskriva u tom pogledu, jest dvojako. S jedne strane možemo vidjeti, da su čak i u vrijednosnim polazištima bitne sličnosti. U oba primjera grupa ljudi bila je stigmatizirana kao neizlječivo loša i podvrgnuta užasnom, u stvari genocid-

---

²³ Usp. 8: 12.

²⁴ Relativno dobro poznati primjeri s teritorija bivše Jugoslavije jesu Srbin Simo Dubajić, sudionik u titoističkim masovnim ubojstvima poslije Drugoga svjetskog rata, i Edvard Kocbek, slovenski pjesnik, intelektualac i političar. Dubajić je kasnije prihvatio pravoslavnu vjeru i bio je (zbog toga) vrijedan kajanja i sažaljenja te javnog govorenja o stravičnim zločinima u kojima je sudjelovao. (Usp. S. Š. DUBAJIĆ, *Život, greh i kajanje: ispovedna autobiografska hronika*. Knj. 1, Od Kistanja do Kočevskog Roga, Vesti; Bad Vilbel: Nidda Verlag, Novi Beograd, 2006.) Katolik Kocbek bio je jedan od prvih, ako ne i prvi, (bivših) članova jugoslovenske komunističke elite, koji je, sa sažaljenjem i kajanjem, prekinuo s (javnom) šutnjom o tim ubojstvima i koji je također pozvao tadašnje komunističke vlasti da priznaju krivnju. (Usp. B. PAHOR I A. REBULA, *Edvard Kocbek – pričevalec našega časa*, Zaliv, Trst, 1975.; A. INKRET, *In stoletje bo zardelo*, Modrijan, Ljubljana, 2011.; također J. JUHANT, *Idejni spopad II: katoličani in revolucija*, Teološka fakulteta, Ljubljana, 2010. (poglavlje o Kocbeku). Za neke podatke o prilično krvavoj slovenskoj i jugoslovenskoj povijesti pod komunizmom usp. B. ŽALEC, *The case of Slovenia from the point of view of the theory of citizenship*, *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej = Archive of the history of philosophy and social thought*, sv. 57 (2012), str. 129.-149.)

nom nasilju. Ali, s druge strane, staljinizam i nacizam bitno se razlikuju i to po svom konzervativnom odnosno »kreativnom« usmjerenju. Dok staljinizam zapravo pokušava stvoriti novog čovjeka, nacizam pokušava očuvati ili restaurirati starog. Tako sa stajališta KB, zapažanja Stéphana Curtoisa, autora slavne *Crne knjige komunizma*, nisu iznenađujuća. Curtois je naime primijetio da je njemačko društvo, unatoč svoj učinjenoj šteti, ipak još postojalo i poslije pada nacističkoga režima, dok je, s druge strane, sovjetski sistem praktički potpuno uništio rusko društvo.²⁵

KB nas, prema tomu, upozorava da ne bismo smjeli prebrzo pripisivati »avangardizam«²⁶, to jest namjeru ili pokušaj stvaranja novoga čovjeka, svim totalitarnim pokretima. Mi svakako možemo pripisati avangardizam komunizmu, ali je isto pripisivanje upitno već u slučaju fašizma, da nacizam i ne spominjemo. Ako slijedimo KB, nacizam je duboko konzervativan ili, rečeno možda preciznijim riječima, restaurativno usmjeren pokret.²⁷ Na dnu nacističkoga »stvaranja« novoga Reicha i nacističkoga čovjeka nalazi se restauracija, koja želi eliminirati sve snage, koje su dovele do sadašnje (moderne) situacije.²⁸

KB se pokazuje kao rasvjetljujuća interpretacija i u pogledu dokučivanja izvora totalitarne ideologije. Nužan uvjet za totalitarnu ideologiju jest protivljenje Isusovu učenju. Njegov ključan, i možda distinktivan, moment jest zapovijed da moramo ljubiti sve ljude, uključujući neprijatelje. Ljubav prema određenom biću implicira želju za postojanjem toga bića, a ne za njegovom smrću, kako ne fizičkom, tako ni socijalnom.²⁹ Prema tomu, inkulturacija i koegzistencija s drugim kulturama, a ne njihova destrukcija, bitni su i krucijalni momenti autentičnoga kršćanskog pristupa

²⁵ Usp. S. CURTOIS, *Črna knjiga komunizma: več kot 90 milijonov mrtvih*, u: B. NEŽMAH (ur.), *Zrcala komunizma: intervjuji 1994-2005*, Modrijan, Ljubljana, 2007., str. 136.

²⁶ Termin *avangardizam* upotrijebio je Tzvetan Todorov za kojega se čini da je jedan od onih koji smatraju da je avangardizam ključni element totalitarne ideologije. (Usp. T. TODOROV, *Totalitarna izkušnja*, Hiša knjig, Založba KMŠ, Maribor, 2012., str. 35.)

²⁷ To je još jedna točka gdje možemo vidjeti kako se Nietzscheovi ciljevi (na primjer prevrjednovanje svih vrijednosti, nadčovjek itd.) razlikuju od nacističkih ideala.

²⁸ Gore već spomenuta (bilješka 12) Heineova analiza njemačkoga »duha« i anticipacija nacizma kompatibilna je s tim ustanovljenjem.

²⁹ Bit genocida jest socijalna, a ne fizička smrt. To je uvjerljivo dokazala američka filozofinja Claudia Card. (Usp. C. CARD, *Confronting Evils. Terrorism, Torture, Genocide*, Kindle, 2010.; usp. također B. ŽALEC, *Genocide as social death: a comparative conceptual analysis*, u: *Anthropological Notebooks* 19(2013.)2, str. 57.-74.

drugom.³⁰ S druge strane, karakteristika je totalitarnih pokreta da provode genocid protiv grupa koje igraju ulogu žrtvenoga jarca.³¹

Nacizam i staljinizam nisu samo politički fenomeni, nego su i jako religiozno obilježene pojave.³² Bez uzimanja u obzir njihova religioznog aspekta, njih se ne može adekvatno razumjeti. KB je značajan doprinos tom objašnjenju. Gandhi³³ je, u svojoj autobiografiji³⁴, zapisao da onaj koji tvrdi da su politika i religija dvije odvojene stvari, nema ni najmanjeg pojma ni o politici ni o religiji. Ja mislim da to isto vrijedi i za demokraciju i nasilje. Dubinski su izvori politike i nasilja (anti)religiozne, odnosno (anti)duhovne prirode. I sama Kierkegaardova intelektualna ostavština nudi potporu za argumente u korist te hipoteze, za njenu dublju zasnovanost i razumijevanje.³⁵

---

³⁰ Moramo biti vrlo oprezni i promišljeni, u svjetlu ustanovljenja KB, u odnosu do inicijativa, uključujući onih koje se javljaju i u samim kršćanskim krugovima, koje (previše) naglašavaju potrebu za nekakvom restauracijom, potrebu za restauriranjem nekih prošlih odnosa, mjerila, društvenih hijerarhija itd.

³¹ Suvremeni filozof, koji se bavi nasiljem, odmah povezuje termin žrtveni jarac s radom Renéa Girarda. Jedan od zadataka za istraživače Kierkegaardova i Girardova opusa (gdje ima još uvijek puno toga za učiniti) jest komparativna analiza obaju mislilaca. Neki dio toga već je obavio sam Bellinger. (Usp. C. K. BELLINGER, *Toward a Kierkegaardian Understanding of Hitler, Stalin, and the Cold War*, isto; C. K. BELLINGER, *The Genealogy of Violence: Reflection on Creation, Freedom and Evil*, isto; C. K. BELLINGER, *The Trinitarian Self: The Key to the Puzzle of Violence*, Wipf & Stock Pub, Eugene, OR, 2008.; C. K. BELLINGER, *The Joker Is Satan and So Are We: And Other Essays on Violence and Christian Faith*, isto).

³² Usp. 8: 14.

³³ Za usporedbu Gandhijeva i Kierkegaardova pojma ljubavi usp. M. GABRIEL, *The Concept of Love in Kierkegaard and Gandhi*, u: A. J. BURGESS (ur.), *Kierkegaard: East and West, Acta Kierkegaardiana*, Sv. 5, Kierkegaard Circle, Trinity College, University of Toronto, Toronto, Ontario, str. 89.-99.

³⁴ Usp. M. K. GANDHI, *Autobiography: The Story of My Experiments with Truth* (prev. Mahadev Desai), Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1987.

³⁵ Sažetak toga članka predstavio sam više puta i u raznim okolnostima: na velikom međunarodnom simpoziju o Kierkegaardu u Ljubljani u lipnju 2013., na konferenciji o genocidu i samoubojstvu u Celju u studenom 2013., na mojim izlaganjima na BISLI u Bratislavi u prosincu 2013. i na Jagiellonskom sveučilištu u Krakovu u ožujku 2014. godine. Zahvaljujem na pitanjima i komentarima publike u svim tim prilikama. Moja posebna zahvalnost za komentare toga teksta ide Marku Kleymanu i Vojku Strahovniku.

TOTALITARIANISM AND ANXIETY: A KIERKEGAARDIAN REFLECTION

Bojan Žalec*

Summary

The general aim of this article is to contribute to answer the question how could studying Kierkegaard help us understand the social and political life. The author illustrates Kierkegaard's usability on the example of Bellinger's innovative and illuminative interpretation of Nazism and Stalinism presented in Kierkegaard's terms of anxiety and stages of existence. Bellinger interprets Hitler and Nazism as an extreme pathological example of the aesthetic stage and anxiety before the good, and Stalinism as an extreme pathological example of the ethical stage and anxiety before the evil. On that basis we can also speak about Kierkegaard's importance for understanding the deep motivation for political violence and crime.

Keywords: *Kierkegaard, anxiety before the evil, anxiety before the good, Charles K. Bellinger, Nazism, Stalinism.*

---

* Izv. prof. dr. sc. Bojan Žalec, Faculty of Theology, University of Ljubljana, Poljanska c. 4, SI-1000 Ljubljana, Slovenia, bojan.zalec@teof.uni-lj.si